

СУМ – Словник української мови: в 11 т. – К., 1970–1980.
 СУМ 16-17 – Словник української мови XVI – першої половини
 XVII ст.: Вип. 1–15. – Л., 1994–2010.
 ФЕС – Філософський енциклопедичний словник. – К., 2002. – 744 с.
 Сл. – Славинецький Є. Лексиконь латинський // "Лексикон латинсь-
 кий" Є. Славинецького. "Лексикон словено-латинський" Є. Славинець-

кого та А. Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. В.В. Німчук. – К.,
 1973. – С.59–420.

Надійшла до редколегії 10.10.11

Г. Черненко, канд. філол. наук

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА В ДІАДІ "ФІЛОЛОГІЯ – СОЦІУМ"

Запропоновано термін "лінгвокультурологічна експертиза" на позначення соціолінгвістичних та лінгвокультурологічних досліджень, результати яких можуть бути затребувані і оприлюднені за межами мовознавства. Така експертиза – один зі способів посилити інтерес громадськості до сучасної лінгвістики.

The author offers the term "linguocultural expertise" to denote a sociolinguistic or linguocultural investigation which may be conducted beyond Linguistics. This is one of the ways to increase public interest to the modern linguistics.

У цій статті розглядається лінгвокультурологічна експертиза (термін автора) як різновид лінгвістичної експертизи і дієвий механізм поновлення зворотного зв'язку в діаді "філологія – соціум". Якими б цікавими й валідними не були результати сучасних лінгвокультурологічних та соціолінгвістичних розвідок, вони будуть ексклюзивним надбанням мовознавців, доки щодо філології лишатиметься справедливим твердження про відсутність зовнішнього спостерігача – тобто брак зацікавленого погляду ззовні. "Саме для цього зовнішнього спостереження потрібні відкриті дискусії в професійному середовищі широкого кола... Потрібна публіцистична діяльність, яка би доводила цінність досліджень для суспільства в широкому значенні" [11]. Схожі думки висловила Н. Озерова в нарисі про В. Русанівського: "Учений завжди розумів: якщо ти хочеш, щоб твоя наука пішла в люди, треба про її досягнення створювати популярні праці" [13, с. 8]. Коли ми маємо справу з розробками, здійсненими в межах антропологічної та соціологічної парадигми, відсутність популяризаторської діяльності призводить до того, що досліджуваний об'єкт, тобто індивід і соціум, залишається невідомим з тими особливостями власної природи, яка розкривається в присвячених йому наукових філологічних працях.

Діалог "суспільство – філологія" подеколи зводиться до декларативного обопільного ігнорування. "По-моєму, правила нужны только самим филологам, для того чтобы было чем заниматься. Предлагаю филологам не навязывать другим свои условности (кофе – оно, иначе у филолога истерика)" – це одне з повідомлень (мовою оригіналу), залишене на форумі, присвяченому утилітарним аспектам філологічної науки [8] (Див також про сумніви щодо потрібності філології і спроби їх спростувати: [4], [15]). Антитезою до цього висловлювання виглядає чи то іронічна, чи то серйозна заява професора О. Осовата, що прозвучала на Пушкінських читаннях в Тарту: "Наступну конференцію ми присвяtimo одній комі у Пушкіна. Тим самим ми й надалі будемо поглиблювати цю прірву між нами, які люблять та вміють цим займатися, і тими, хто цього не любить і не вміє" (цит. за [11]).

Герметичність філології та загалом гуманітарних наук на пострадянському просторі схильні вважати результатом тривалої ідеологізованості вітчизняних гуманітаріїв. Мовляв, якщо вони зачіпали проблеми суспільно значущі, то не могли уникнути заангажованості. Якщо ж хотіли залишатися неупередженими, мусили братися за теми, далекі від проблем, важливих для широкого загалу [2], [11]. Однак недооцінка гуманітарних наук суспільством характерна не лише для пострадянського простору. У США ситуація, виявляється, схожа: "Коли політики... говорять про вищу освіту, вони говорять майже завжди про математику і природничі науки. Звичайно, технології створюють майбутнє. Але... нам потрібно осмислити його, і цьому вчать науки гуманіта-

рні... Освіта у сфері гуманітарних наук створює громадян, людей, які здатні мислити широко й критично щодо себе самих і світу" [22]. Цим думкам суголосні міркування проф. О. Осовата: "Історія, так само як філологія, формує базові навички мислення і розуміння себе і як індивіда, і як соціальної фігури. Особливо зараз це необхідно. Захопившись валютоємними науками, людина потребує самоідентифікації, що неможливо без гуманітарних наук" [5] (Існує, однак, й інша думка, висловлена з цього приводу в приватній розмові к.філол.н. П. Поберезкіною: "Коли філологія займає надміру велике місце в житті суспільства, це свідчить про тоталітарний режим або недорозвиненість інших громадянських структур").

Для того, щоб філологія, як одна з наук гуманітарного циклу, могла успішно виконувати свою суспільну смислоінтерпретуючу та смислотворчу функції, необхідно подолати її герметичність, максимально розширюючи комунікацію із зацікавленою спільнотою. Один із способів – здійснення лінгвокультурологічної експертизи та оприлюднення її результатів.

Наявні в науковій літературі визначення лінгвістичної експертизи не передбачають завдань, які б корелювали з лінгвокультурологічними дослідженнями. Вузьке значення терміна зводиться до можливостей застосування мовознавчих досягнень як доказової бази в суді ([6, с. 161;14]) та ін. Широке – включає до кола об'єктів лінгвістичної експертизи інші аспекти права: термінологічний аналіз законодавчих документів, дотримання мовних прав під час судових засідань тощо ([1, с. 16; 20, с. 21]). Однак словникова дефініція лексеми "право" [3, с. 917] містить семи релігійні "постулати", "давні звичаї", "інтереси особи, соціальної групи". Тут ідеться вже про норми, не зафіксовані юридично, але прийняті певною соціальною групою. Група може претендувати на юридичне закріплення таких норм задля задоволення своїх інтересів, а може обмежитися правом на моральний осуд. Ці семантичні нюанси набувають актуальності в період, коли відбувається активне реформування правової системи й трансформація ціннісних настанов, як от, наприклад, зараз в Україні. У таких умовах особливо дієвими важелями впливу на громадський порядок, що є безпосередньою метою правової системи, стають не лише закони й постанови суду, але й публічне мовлення: шкільні підручники, художня література, засоби масової інформації, реклама тощо.

Контроль за впливом, який чинять перлокутивно навантажені тексти на соціум, має здійснювати Національна експертна комісія захисту суспільної моралі з опорою на *Закон України "Про захист суспільної моралі" № 1296-IV від 20 листопада 2003 р. У ньому прописані механізми захисту суспільної свідомості від "продукції, що містить елементи або пропаганду культури насильства, жорстокості, порнографії"* [9].

Питання – в ефективності комісії, діяльність якої не має належного законодавчого і професійного підґрунтя. Це стало очевидно під час славнозвісного скандалу довкола заборони роману О. Ульяненка "Жінка його мрії". З одного боку – закон з непевними визначеннями еротики й порнографії, а також винятками, які передбачені для видатних авторів, а з іншого – страх перед цензурою та ім'я автора, якого можна вважати видатним. **Чіткі аргументи** могла б надати сторонам конфлікту **лінгвістична експертиза і роману, і закону. Так, наприклад, у Росії саме на підставі лінгвістичної експертизи був заборонений як порнографічний один з романів Б. Ширянова** [1, с. 527].

Серед функцій НЕК з питань суспільної моралі є й такі, які не регулюються дією названого Закону. Це "аналіз процесів і тенденцій, що відбуваються у сфері захисту суспільної моралі, розроблення для органів державної влади та органів місцевого самоврядування рекомендацій з їх правового регулювання", а також "виховання майбутніх поколінь українців на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість, на засадах народних традицій, українських звичаїв, етичних норм і правил поведінки, що склалася у суспільстві" [12]. Лінгвістичні дослідження, необхідні для забезпечення виконання цих завдань, А. Баранов назвав "мониторингом станів суспільної свідомості" [1, с. 324]. Так, за допомогою методів, якими володіють мовознавці, можна:

- виявити ціннісні концепти, презентовані в досліджуваному тексті;
- визначити, яке оцінне забарвлення (загальнопозитивне чи загальнонегативне) має текст;
- описати аксіологічний смисловий спектр "народних традицій, українських звичаїв, етичних норм і правил поведінки, що склалася у суспільстві", зокрема з точки зору його релевантності сучасним потребам українського соціуму;
- орієнтуючись на загальносвітові тенденції демократизації та розвитку суспільної толерантності, встановити пануючі оцінні настанови щодо певних, переважно меншинних, соціокультурних груп і те, наскільки ці настанови узгоджуються із "уявленнями про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість".

Контент-аналіз, когнітивно-дискурсивний аналіз, семіотичний аналіз та інші лінгвістичні методи до певної міри незамінні при вирішенні цих завдань остільки, оскільки за їхньою допомогою можна "зчитувати" інформацію, що часто не висловлюється прямо.

Наведемо приклади деяких досліджень, в яких аналізується і, в певному сенсі, декодується культурно-ціннісний зміст різних семіотичних сфер функціонування соціуму, що може бути цікавим широкому загалу.

У 2001 р. автором цієї статті із застосуванням логічного аналізу мови було досліджено імпліцитні оцінки, приховані в текстах, розміщених у той час на рекламних біл-бордах. У результаті було виявлено і доведено, що реклама може не лише пропагувати цінності, які суперечать традиційно прийнятим (наприклад, реклама трилезової бритви ТМ "BIC" з написом "*Третій не зайвий*" і зображенням чоловіка та двох жінок), але й принижувати гідність адресата. Так, на тогочасних постерах компанії UNITRADE над питанням "*Думаєш, у нього є мобільний?*" височіла похмура фігура снігової людини. У процесі експлікації логічного ланцюжка, який мав зв'язати вихідне судження *У снігової людини немає мобільного телефона* з апперцептивним для кожного рекламного тексту висновком-імперативом *Купуйте наш товар*, оприявнювалася ще одна прихована тут пропозиція: *Якщо в тебе немає мобільного телефо-

на, значить ти подібний до снігової (нецивілізованої) людини [18]. Результати цього дослідження були представлені широкій аудиторії на сторінках тижневика "Дзеркало тижня" [16].

У Російській Федерації фахівців-мовознавців попросили спрогнозувати, який вплив може спричинити на аудиторію сценарій фільму "Москва", у разі якщо його буде екранізовано. Визначивши, що частотність негативно забарвленої лексики в цьому сценарії суттєво перевищує її частотність у повсякденному мовленні, фахівцями було зроблено висновок про ймовірність його негативного впливу на реципієнтів [1, с. 526].

У 2005 р. О. Сидоренко та В. Широков за допомогою компонентного, статистичного та контент-аналізу здійснили моніторинг партійних програм різних політичних сил України, дослідивши лексико-семантичний склад відповідних текстів і виявивши таким чином, якими є пріоритети та цілі цих партій і наскільки суттєво вони відрізняються. На жаль, результати не були широко обнародовані [20].

За даними соціопитувань, пересічних громадян України турбують у першу чергу економічні, а не мовні та національні питання [21], проте, звернувшись до історії, можна бачити: суттєві політичні, економічні та геополітичні зміни починаються, як правило, у просторі дискурсу. Гуманітарні науки разом з філологією, у тому числі через механізм лінгвокультурологічної експертизи, здатні своєчасно діагностувати ці зміни і, таким чином, надати громадськості можливість передбачати наслідки своєї символічної діяльності. Так, напередодні "Помаранчевої революції" нами були досліджені критерії мовних оцінок, зафіксованих у текстах друкованих засобів масової інформації, за період 2004 р. Вдалося встановити превалювання негативних оцінок над позитивними як у провладних, так і в опозиційних виданнях, а також домінування оцінок з критеріями, співвідносними із ціннісними концептами семантичного поля "сила". Це такі концепти, як УСПІШНІСТЬ, СМІЛИВІСТЬ, ФІЗИЧНА СИЛА, МОРАЛЬНА СИЛА, КІЛЬКІСНА ПЕРЕВАГА тощо: "*Сила і влада – це завжди синоніми*" (Піховшик В. "Епіцентр" //1+1. Березень, 2003), *Вони мене бояться. Я їх не боюсь*" (Л. Кучма в програмі "Енергетичне поле" //УТ-1. 16.07.2002), "*Террор – средство слабых*" (Поляков О. Вечірня свобода. 25.10.2002) тощо. Спираючись на твердження соціологів про те, що цінності цього типу виходять на перший план у суспільствах під час політико-економічних змін, різноманітних соціальних потрясінь, ми припустили, що Україна також знаходиться або наближається до такого періоду своєї історії [19]. Як відомо, невдовзі цей прогноз справдився.

Іноді, коли йдеться про феномени минулого, концептуальний та контент-аналіз текстів, створених у ті часи, – єдиний спосіб отримати інформацію про аксіологічні аспекти суспільного життя. Таким чином нам вдалося дослідити динаміку в поглядах українських жінок на різні родинні моделі за останні двадцять років. Про позицію сучасних українок можна було дізнатися шляхом інтерв'ю, але міркування громадян України радянської в такий спосіб з'ясувати було б непросто. Їхні спогади про власні думки двадцятирічної давнини були б неминуче викривлені впливами, які нашарувалися за минулий час. Ми могли спиратися лише на тогочасні тексти, де фіксувалася пряма мова жінок, які висловлювали своє ставлення до чоловіків. Доступними для дослідження текстами виявилися листи читачок, опубліковані в жіночих журналах. Ми проаналізували мовні оцінки з об'єктом "чоловік" у листах читачок журналу "Жінка" (колишня назва "Радянська жінка"), опублікованих у період 1984 – 1990-х рр. та 2004 – 2010-х рр., на-

приклад: *Чоловік вважає, що його обов'язок у сім'ї – вчасно приносити зарплату. Повернеться з роботи додому – і до телевізора. А хто мені допоможе...? (Радянська жінка. – 1987. – №1. – С. 24); Нехай мені напише хоч єдиний чоловік, який вважає себе духовно багатим. Наперед знаю – жодного такого чоловіка на всю країну не знайдеться (Радянська жінка. – 1989. – №3. – С. 28); Вони всі ласо позирають на мої капітали, розкішний опель і замський будинок (Жінка. – 2007. – №12. – С. 26) [17].* Отримані дані засвідчили, що з 1984 р. до 2004 р. відбулося зростання кількості оцінок за критеріями, що співвідносяться із цінностями патріархальної родини, а отже можна припустити, що саме ця родинна модель набула більшої популярності серед українського жіноцтва сучасності, у той час як в УРСР жінки віддавали перевагу моделі егалітарній.

Результати цих та інших подібних досліджень можуть бути представлені у формі експертного висновку. За відсутності відповідної законодавчої бази він не матиме безпосередньої правової сили – лише рекомендаційно-консультативну. Однак якщо з результатами експертизи будуть ознайомлені представники зацікавленої громадськості, наприклад, через ЗМІ, він набуде певної соціальної значущості. Більше того, юридична факультативність таких експертиз і їхня можлива варіативність залежно від виконавця робить їх адекватним способом впливу на аксіологічні настанови в умовах інформаційного суспільства, базованого на принципах свободи слова.

Отже, лінгвістичне дослідження, присвячене оприявленню культурних особливостей і ціннісних настанов суспільства, що містяться в перлокутивно навантажених текстах, можна назвати лінгвокультурологічною експертизою. Ці дослідження здійснюються, і широкий загал може цікавитися ними. Вони потребують популяризації через ЗМІ, заклади освіти, публічні лекції та будь-яким іншим шляхом. Так вони ставатимуть відкритими увазі того самого зовнішнього спостерігача,

що є об'єктом лінгвокультурологічних та соціолінгвістичних досліджень і водночас – має бути "споживачем" результатів цих досліджень. У такий спосіб сти мулюватиметься, з одного боку, цікавість суспільства до філології, а з іншого – філологічні розробки в актуальному для соціуму напрямку.

1. Баранов А.Н. Лингвистическая экспертиза текста. – М., 2007;
2. Батыгин Г. Преемственность российской социологической традиции // Социология в России. Под ред. В. А. Ядова. – http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociology/yadov01.php;
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., 2004;
4. Вопрос: зачем нужны филологи? // <http://otvet.mail.ru/question/31030532/>;
5. Гончарук Т. Новое образование. Гуманитарный взрыв в "Вышке". Глеб Морев встретился с теми, кто за это образование отвечает // <http://www.afisha.ru/article/obrazovanie-v-vishke/>;
6. Горощко Е.И. Судебная лингвистика: становление теоретической парадигмы // Теория та практика судебной экспертизы і криміналістики. – Х., 2005. – Вип. 5; 7. Дзявевич Т.М., Черненко Г.А. Право порівнювати // Дзеркало тижня. – 2010. – 14 серпня; 8. Для чего и кому нужна филология // <http://www.ateism.ru/forum/viewtopic.php?f=19&t=6419&start=0>;
9. Закон України про захист суспільної моралі // <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>;
10. Колб Л. Где учат "На отлично" // Сегодня. – 2012. – 15 мая; 11. Мельникова-Григорьева Е., Соловьев-Фридман Д. Жаркое научное лето 2008-го. Берлин – Петербург. Часть вторая. Тенденции // <http://www.russ.ru/content/view/full/98829>;
12. Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі. Загальні відомості // <http://www.moral.gov.ua/pages/2/>;
13. Озерова Н.Г. Слово і доля // Мовознавство. – 2011. – №3; 14. Прайдід Ю.Ф. Проблеми лінгвістичної експертизи усного і письмового мовлення в дослідженнях українських учених // Теория та практика судебной экспертизы і криміналістики. – Х., 2005. – Вип. 5; 15. Рудалев А. Поминки по филологии? // <http://www.zavtra.ru/denlit/154/52.html>;
16. Черненко А. Ликвидация рекламной безграмотности // Зеркало недели. – 2002. – 16 февраля; 17. Черненко Г.А. Аксіологічні настанови щодо чоловіків у листах до журналу "Жінка" (за 1984 – 1990 рр. та 2004 – 2010 рр.) // Мова і культура. – К., 2011. – Вип. 14. – Т. II; 18. Черненко Г.А. К вопросу о систематизации языковых импликаций // Мова і культура: Зб. наук. праць. – К., 2002. – Вип. 5. – Т. II. – Ч.2; 19. Черненко Г.А. Ціннісні концепти в українських ЗМІ напередодні помаранчевої революції // Актуальні проблеми менталінгвістики. – Черкаси, 2005; 20. Широков В.А., Сидоренко О.О. Наукові засади лінгвістичної експертизи політичних та правових документів. Постановка проблеми // Мовознавство. – 2005. – №2; 21. Які проблеми турбують українців найбільше? // Київський міжнародний інститут соціології. – <http://kjis.com.ua/ua/news/view-145.html>;
22. Faulty Towers: The Crisis in Higher Education. William Deresiewicz // The Nation. – 2011. – May 23.

Надійшла до редколегії 14.10.11

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Н. Бурлака, асп.

ФОЛЬКЛОРНИЙ КОНЦЕПТ "ДОЛЯ" В УСНОПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ТА ЙОГО РЕЦЕПЦІЯ У ТВОРЧОСТІ ПОЕТІВ-РОМАНТИКІВ 20-40-Х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

Розглянуто національно-маркований концепт української культури "Доля", що представлений у творчості поетів-романтиків 20-40-х рр. ХІХ ст. на метафоричному, образному, ментальному, психологічному – рівнях. Досліджено специфіку взаємодії між національною та авторською мовною і культурною свідомостями.

The article considers culturally marked national concept of Ukrainian culture "Destiny", which is represented in the works of poets of the romantic 1820-1840s on metaphorical, figurative, mental, psychological levels. The specificity of interaction between national and author's language and cultural consciousness is considered.

Ментальність народу невідривно пов'язана з опануванням людиною знань про навколишній світ і Всесвіт у цілому. Знання про навколишній світ у свідомості людини фіксуються через певний механізм концептів шляхом їх зіставлення та порівняння: дім і родина, душа і серце (І. Голубовська), усмішка й сміх (В. Гаєчко), правда і неправда (М. Мамич) і т.д. Концептуалізація світу ґрунтується як на універсаліях, так і, головним чином, на етноконцептах як структурах свідомості, що мають "спільні для представників певного етносу складники" [7, с. 231].

Фундаментом людської свідомості є етнічний світогляд, який невідривно формується з духовною та матеріальною культурами народу за допомогою генетичного коду, котрий від покоління до покоління передається з усними та словесними знаннями наших предків.

Однією з найхарактерніших особливостей світогляду українського народу є антропоморфізація не лише стихій, сил природи, а й тих явищ міфологічного, соціального характеру, які через незнання законів, їх причин та наслідків, були для нього незрозумілі [2, с. 190]. Отже, народна картина світу головним чином вибудовується за подібністю і антропоморфністю, а образи – це найпростіший шлях первісної людини досягнути світ довілля через подібність до себе.

У національному фольклорному просторі українців концепт "Доля", особливо на вербальному рівні, проявився у різноманітні образів надприродної сили. Найчастіше цей концепт у народнопісенному тексті набирає характерних антропоморфних ознак жінки. За народними уявленнями, власними та супутніми ознаками антропоморфізації, розрізняється "Доля" активна ("хороша") та